GRAMMATYKA POLSKA

WYDANA W SKROCENIU

PRZEZ

Teodozego Sierocińskiego

Professora języka Polskiego i literatury w Instytucie Alexandryńskim.

WYDANIE CZWARTE.

WARSZAWA.

W Drukarni Stanisława Strąbskiego.

1845.

Wolno drukować, z warunkiem złożenia w Komitece Cenzury, po wydrukowaniu, prawem przepisanéj liczby exemplarzy.

W Warszawie dnia $^{8}/_{19}$ Maja 1845.

Cenzor
Niezabitowski.

Korrekta podług pisowni autora

WSTĘP.

Grammatyka Polska czyli *Grammatyka Języka Polskiego*, zawiéra w sobie prawidła mówienia i pisania po polsku.

Wszystkie wyrazy w języku polskim dzielimy na ośm *części mowy*, z których cztéry zowią się *odmienne*, a cztéry *nieodmienne*.

Części mowy odmienne tak się nazywają, że mogą odmieniać pierwotne swoje zakończenie bez żadnéj odmiany znaczenia, a nieodmienne zachowują zawsze jedno i toż samo zakończenie.

Części mowy odmienne.

1. Imię np. *człowiek, dobry, sędzia, sprawiedliwy, ściana, biała.*
2. Zaimek np. *ja, ty, on, ten, mój, twój, nasz, wasz.*
3. Słowo np. *czytać, rachować, pisać, szyć.*
4. Imiesłów np. *czytający, czytany, piszący, pisany, szyjący, szyty.*

Części mowy nieodmienne.

1. Przyimek np. *od* człowieka, *do* człowieka; *przy* ścianie, *w* ścianie, *na* ścianie.
2. Spójnik np. ja *i* ty; *ani* on, *ani* ona.
3. Przysłówek np. *zawsze* czyta, *nigdy nie* pisze.
4. Wykrzyknik np. *ach! hej!*

ROZDZIAŁ I.

§ 1. *O imieniu w ogólności.*

Imię jest część mowy odmienna, która oznacza rzecz albo przymiot rzeczy jakiéj. Dwojakie tedy jest imię: *rzeczowne* i *przymiotne*, albo krócéj mówiąc, *rzeczownik* i *przymiotnik*. Tak w następujących przykładach: *człowiek dobry, ściana biała, drzewo twarde*, wyrazy *człowiek, ściana, drzewo*, są rzeczownikami; a wyrazy *dobry, biała, twarde*, są przymiotnikami.

§ 2. *Różne gatunki i nazwiska grammatyczne imion ze względu na ich znaczenie.*

1. *Żywotne*, ludzkie lub zwierzęce, które oznaczają ludzi lub zwierzęta, a	*Nieżywotne*, które nie oznaczają ludzi i zwierząt, ale tylko części ciała ludz-

nawet same tylko wizerunki ludzi i zwierząt, albo ich nazwiska np. *człowiek, pan, pani, koń, pies, wół, gęś, dama* (w kartach).

2. *Własne* czyli *szczególne,* które służą wyłącznie jednéj rzeczy np. *Jan, Fredro, Potocka, Julia, Warszawa, Wisła, Wawel, Liban, Polska, Anglia* (*).

3. *Pierwotne,* z których się formują inne *pochodnemi* zwane np. *ojciec, pan, brat.*

4. *Zdrobniałe,* które znaczą pieszczotę albo małość czyli drobność rzeczy np. *Jaś, Zosia kanareczek, książeczka.*

5. *Swojskie,* czyli właściwie polskie np. *mieszkanie, dwór, sprzęty.*

6. *Liczebne* albo *liczbowe,* które oznaczają liczbę np. *jeden, dwa, trzy, cztéry, pięć, dziesięć, sto, tysiąc, i t. d.*

kiego lub zwierzęcego, albo też rośliny i rzeczy nieżyjące np. *oko, ucho, drzewo, dąb, stół, ściana, góra, dolina.*

Pospolite czyli *ogólne,* które służą do oznaczenia wszystkich rzeczy jednego gatunku np. *człowiek, kobiéta, miasto, góra, kraj.*

Pochodne, które są uformowane z pierwotnych, czyli od nich pochodzą np: *ojcowski, pański, państwo, braterski.*

Zgrubiałe, które znaczą wielkość i razem niezgrabność jakiéj rzeczy np. *chłopczysko, wilczysko.*

Cudzoziemskie, czyli z obcego języka do polskiego przybrane np. *sala, teatr, bal.*

Porządkowe, które oznaczają porządek, jakim idą rzeczy jedne po drugich np. *piérwszy, drugi, trzeci, i t. d.*

(*) Imiona własne *Fredro, Potocka,* nazywają się inaczéj *rodowe,* bo oznaczają ród czyli familią szczególną.

§ 3. *O pierwotném zakończeniu rzeczowników i przymiotników.*

Rzeczowniki mają pierwotne zakończenie wtenczas, gdy mówiąc o jednéj tylko rzeczy, odpowiadamy na pytanie *kto?* albo *co jest?* np. kto przyszedł? *ojciec, Walery, matka, Julia, dziécię, Józio.* Co jest potrzebne do pisania? *papiér, kałamarz, pióro.*

Przymiotniki zaś mają pierwotne zakończenie wtenczas, gdy mówiąc o przymiocie jakiéj rzeczy, odpowiadamy na pytanie *jaki, jaka, jakie,* albo *który, która, które* (jest)? np. jaki jest ojciec? *dobry;* jaka matka? *dobra;* jakie dziécię? *dobre;* jakie słońce? *jasne;* który jest twój papiér? *ten biały;* która twoja książka? *ta nowa;* które twoje pióro? *to grube.*

Uwaga. W zakończeniu pierwotném czy spółgłoskowém czy samogłoskowém, nie tylko uważać mamy głoskę końcową, ale często i przedkońcową, lub nawet całą ostatnią zgłoskę wyrazu np. *Bóg* kończy się na *óg*, *Bug* na *ug; rama* na *ma*, *ziemia* na *mia*, *stary* na *ry*, *starzy* na *rzy*; *pański*, na *ski*, *warszawski* na *wski; Anglia* na *ia*, *Rossya;* na *ya.*

§ 4. *Jak się formują z rzeczowników przymiotniki, a z przymiotników rzeczowniki?*

Formujemy z rzeczowników przymiotniki, zamieniając pierwotne ich zakończenie na inne właściwe przymiotnikom np. *człowieczy, stołowy, domowy, ogrodowy, ścienny, drewniany,* są przymiotniki uformowane z rzeczowników *człowiek, stół, dom, ogród, sciana, drzewo.* Podobnież z przymiotników formujemy rzeczowniki, zamieniając pierwotne ich zakończenie na inne

właściwe rzeczownikom np. *dobroć*, *białość*, *twardość*, *gorycz*, *słodycz*, *lenistwo*, *ubóstwo*, są rzeczowniki uformowane z przymiotników *dobry*, *biały*, *twardy*, *gorzki*, *słodki*, *leniwy*, *ubogi*.

§. 5. *O rodzajach rzeczowników ludzkich, zwierzęcych i nieżywotnych.*

Rzeczowniki ludzkie i zwierzęce, wyrażają płeć męzką lub żeńską, albo żadnéj płci nie wyrażają; piérwsze nazywać będziemy rzeczownikami rodzaju męzkiego albo męzkiemi, drugie żeńskiemi, a trzecie nijakiemi. Z tych np. rzeczowników ludzkich i zwierzęcych, *człowiek*, *kobiéta dziécię*, *lew*, *owca*, *jagnię*; *człowiek*, *lew*, są rodzaju męzkiego, jako znaczące płeć męzką; *kobiéta*, *owca*, są rodzaju żeńskiego, jako znaczące płeć żeńską; *dziécię*, *jagnię*, są rodzaju nijakiego, jako żadnéj płci nie znaczące.

Lecz nie wszystkie rzeczowniki żywotne tak ludzkie jako i zwierzęce, żadnéj płci nieznaczące, są rodzaju nijakiego. Tak np. *sknéra*, *sługa*, są męzkiego lub żeńskiego rodzaju, podług tego jak się mówi o mężczyznie lub kobiécie; *zając*, *kruk*, są zawsze rodzaju męzkiego, chociażby mowa była o zającu lub kruku samicy; *kuna*, *wydra*, są zawsze rodzaju żeńskiego, chociażby mowa była o kunie lub wydrze samcu.

Podobnież i rzeczowniki nieżywotne, lubo żadnéj płci nie znaczą, nie są jednak wszystkie rodzaju nijakiego; ale już męzkie, już żeńskie, już nijakie, podług swego podobieństwa w zakończeniu do rzeczowników żywotnych męzkich, żeńskich lub nijakich. Tak więc rzeczowniki nieżywotne *stołek*, *krzew*, są rodzaju męz-

kiego, dla podobieństwa w zakończeniu do rzeczowników żywotnych mězkich *człowiek, lew;* rzeczownik nieżywotny *ściana*, jest rodzaju żeńskiego, dla podobieństwa w zakończeniu do rzeczowników żywotnych żeńskich *kobiéta, owca;* a rzeczowniki nieżywotne *imię, złoto;* są rodzaju nijakiego, dla podobieństwa w zakończeniu do rzeczowników żywotnych nijakich *dziécię, jagniątko.*

§ 6. *O rodzajowaniu przymiotników.*

Przymiotniki dla zgody z rzeczownikami różnego rodzaju, do których określenia służą, mają trzy osobne zakończenia na trzy rodzaje: np. *szczęśliwy* (król), *szczęśliwa* (królowa), *szczęśliwe* (królestwo); *wielki* (pan), *wielka* (pani), *wielkie* (państwo). Taką odmianę końcową przymiotników nazywamy *rodzajowaniem* czyli odmianą przez rodzaje.

Uwaga. Nie można tego brać za rodzajowanie rzeczowników, że się mówi *pan, pani, państwo;* bo tu zachodzi wprawdzie końcowa odmiana w rzeczowniku *pan*, ale wraz z odmianą jego znaczenia.

§ 7. *Wzór rodzajowania przymiotników.*

Rodzaj *mězki*	*żeński*	*nijaki.*
miły	miła	miłe
srogi	sroga	srogie
gładki	gładka	gładkie
cichy	cicha	ciche.

Następujące przymiotniki i zaimki przymiotne w rodzaju mězkim różne mają zakończenie spółgłoskowe, a w rodzaju nijakim kończą się na *o*.

Rodzaj *męzki*	*żeński*	*nijaki.*
rad	rada	rado
wart	warta	warto
kontent	kontenta	kontento
wszystek	wszystka	wszystko
jeden	jedna	jedno
on	ona	ono
ów	owa	owo
sam	sama	samo
ten	ta	to.

§ 8. *Druga odmiana właściwa samym tylko przymiotnikom.*

Drugą odmianą właściwą samym tylko przymiotnikom, jest *stopniowanie* czyli odmiana przez stopnie. Stopniów przedniejszych jest trzy: piérwszy *równy*, gdy w porównaniu dwóch lub więcéj rzeczy upatrujemy równość, co do spólnego im przymiotu; drugi *wyższy*, który służy do oznaczenia wyższości czyli wyższego stopnia przymiotu; trzeci *najwyższy*, który służy do oznaczenia najwyższości, czyli najwyższego stopnia przymiotu w jednéj lub więcéj rzeczach względem wszystkich innych do porównania wchodzących. W tych więc przykładach: *Piotr tak mądry jak Paweł, Piotr mędrszy od Jakóba, Salomon najmędrszy z ludzi,* przymiotnik *mądry* jest w stopniu równym, *mędrszy* w stopniu wyższym, *najmędrszy* w stopniu najwyższym.

§ 9. *Wzór stopniowania przymiotników.*

Stop. *równy*	*wyższy*	*równy*	*wyższy.*
gruby	grubszy	twardy	twardszy

tani	tańszy		(twardziejszy)
pilny	pilniejszy	blady	bledszy
łatwy	łatwiejszy	gęsty	gęstszy
ostry	ostrzejszy		(gęściejszy)
mądry	mędrszy	krótki	krótszy
	(mądrzejszy)	daleki	dalszy
śmiały	śmielszy	szeroki	szerszy
uczony	uczeńszy	drogi	droższy
wesoły	weselszy	blizki	bliższy
gorący	gorętszy	wysoki	wyższy.
wązki	węższy.		

Następujące przymiotniki stopniują się nieforemnie czyli od zwyczajnéj formy odstępują:

dobry	lepszy
zły	gorszy
wielki	większy
mały	mniejszy
lekki	lżejszy *czasem* lekszy.

Stopień najwyższy formujemy od wyższego, przydając na początku *naj* np. *grubszy najgrubszy, lepszy najlepszy.*

§ 10. *Odmiany spólne rzeczownikom i przymiotnikom.*

Dwie są odmiany spólne rzeczownikom i przymiotnikom: *liczbowanie*, czyli odmiana przez liczby liczby

i *przypadkowanie* czyli odmiana przez przypadki. Liczb jest dwie: *pojedyńcza* na oznaczenie jednéj rzeczy i *mnoga* na oznaczenie dwóch lub więcéj rzeczy. W liczbie pojedyńczéj równie jak i w mnogiéj, zachodzą odmienne zakończenia *przypadkami* zwane, któremi się odpowiada na różne pytania; niekiedy nawet jedno zakończenie służy na dwa lub więcéj pytań. Przypadków jest siedm podług siedmiu głównych pytań, które w przypadkowaniu rzeczowników są następujące:

1. Kto? co *jest?*
2. Kogo? czyj, czyja, czyje? czego? *do* kogo? *do* czego?
3. Komu? czemu? *ku* komu? *ku* czemu?
4. Kogo? co *widzisz? przez* kogo? *przez* co?
5. *wołając!*
6. Kim? czém? *z* kim? *z* czém?
7. *w* kim? *w* czém? *przy* kim? *przy* czém?

§ 11. *O liczbowaniu i przypadkowaniu przymiotników.*

Przymiotniki dla zgody z rzeczownikami mają liczbę pojedyńczą i mnogą, a w obu liczbach, równie jak rzeczowniki, mają przypadków siedm podług 7miu głównych pytań, odpowiadających pytaniom, jakieśmy podali na rzeczowniki. Tu wszakże pytania inne są na rodzaj męzki, inne na żeński, inne na nijaki, inne na liczbę pojedyńczą, a inne na mnogą; bo zaimki pytające przymiotne, zgadzają się ze swojemi rzeczownikami, nie tylko w przypadku, ale w rodzaju i liczbie.

Liczba pojedyńcza.

Rodzaj *męzki*	*żeński*	*nijaki.*
1. Jaki?	jaka?	jakie?
2. Jakiego?	jakiéj?	jakiego?
3. Jakiemu?	jakiéj?	jakiemu?
4. Jakiego?jaki?	jaką?	jakie?
5. *wołając!*	*wołając!*	*wołając!*
6. Jakim?	jaką?	jakiém?
7. *w* jakim?	*w* jakiéj?	*w* jakiém?

Liczba mnoga.

1. Jacy? jakie?	jakie	jak w rodzaju żeńskim.
2. Jakich?	jakich?	
3. Jakim?	jakim?	
4. Jakich?jakie?	jakie?	
5. *wołając!*	*wołając!*	
6. Jakiemi?	jakiemi?	
7. *w* jakich?	*w* jakich?	

§ 12. *O formach przypadkowania rzeczowników i przymiotników.*

Mamy sześć form przypadkowania rzeczowników i przymiotników:

1. Do formy 1széj należą rzeczowniki rodzaju męzkiego z piérwotném zakończeniem spółgłoskowém, tudzież wszystkie zdrobniałe i niektóre rodowe zakończone na *o* np. *król, pan, brat, Jasio, Tadzio, Fredro, Turno.*

2. Do formy 2giéj należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego z zakończeniem samogłoskowém na *a*, *i*, lub spółgłoskowém; jako też rzeczowniki rodzaju męzkiego mające zakończenie żeńskie na *a* np. *wdowa, pani, noc, twarz, pieśń, dozorca.*

3. Do formy 3ciéj należą rzeczowniki rodzaju nijakiego i jeden tylko rzeczownik męzki, mający zakończenie nijakie na *ę* np. *słowo, serce, kurczę, książę.*

4. Do formy 4téj należą przymiotniki męzkie, i rzeczowniki ludzkie różnego znaczenia, mające zakończenie przymiotników męzkich na *y* lub *i*, tudzież rodowe zakończone na *e* np. *dobry, tani, Walery, Antoni, Potocki, Podstoli, Leśniczy, Noe, Jozue.*

5. Do formy 5téj należą przymiotniki żeńskie, tudzież rzeczowniki rodowe zakończone na *ka*, lub żonom i wdowom służące z zakończeniem na *owa* np. *dobra, Potocka, Wąsowiczowa, Maciejowa.*

6. Do formy 6téj należą przymiotniki nijakie np. *to dobre, miłe, kochane* dziécię.

§ 13. *Forma* I. *na rzeczowniki męzkie z za-*

Żywotne.

Przyp.	*Ludzkie.*		*Zwierzęce.*	
	L. P.			
1.	Król	mąż	sobol	wąż
2.	Króla	męża	sobola	węża
3.	Królowi	mężowi	sobolowi	wężowi
4.	*jak 2gi*		*jak 2gi*	
5.	Królu!	mężu!	sobolu!	wężu!
6.	Królem	mężem	sobolem	wężem
7.	*w* królu	mężu	sobolu	wężu.

L. M.

1	Królowie Króle*	mężowie męże*	sobole	węże
2.	Królów	mężów	sobolów	wężów
3.	Królom	mężom	sobolom	wężom
4.	*jak 2gi lub 1szy**		*jak 1szy*	
5.	*jak 1szy*		*jak 1szy*	
6.	Królami	mężami	sobolami	wężami
7.	*w* królach	mężach	sobolach	wężach.

kończeniem spółgłoskowém.

Nieżywotne.

Przyp.	*Swojskie.*		*Cudzoziemskie.*	
		L. P.		
1.	Łan	ul	projekt	teatr
2.	Łanu	ula	projektu	teatru
3.	Łanowi	ulowi	projektowi	teatrowi
4.	*jak* 1*szy*		*jak* 1*szy*	
5.	Łanie!	ulu!	projekcie!	teatrze!
6.	Łanem	ulem	projektem	teatrem
7.	*w* łanie	ulu	projekcie	teatrze.

L. M.

1.	Łany	ule	projekta	teatra
2.	Łanów	ulów	projektów	teatrów
3.	Łanom	ulom	projektom	teatrom
4. 5.	*jak* 1*szy*		*jak* 1*szy*	
6.	Łanami	ulami	projektami	teatrami
7.	*w* łanach	ulach	projektach	teatrach.

§ 14. *Forma II. na rzeczowniki żeń-* *spółgłoskę*

	Oddział I.		Oddział II.	
Przyp.		*L P.*		
1.	Głowa	noga	suknia	wieża
2.	Głowy	nogi	sukni	wieży
3.	Głowie	nodze	sukni	wieży
4.	Głowę	nogę	suknię	wieżę
5.	Głowo!	nogo!	suknio!	wieżo!
6.	Głową	nogą	suknią	wieżą
7. *w*	głowie	nodze	sukni	wieży.

L. M.

1.	Głowy	nogi	suknie	wieże
2.	Głów	nóg	sukień	wież
3.	Głowom	nogom	sukniom	wieżom
4. 5.	*jak* 1*szy*		*jak* 1*szy*	
6.	Głowami	nogami	sukniami	wieżami
7. *w*	głowach	nogach	sukniach	wieżach.

skie zakończone na a, i, *tudzież na miękką.*

	Oddział III.		Oddział IV.	
Przyp.		*L. P.*		
1.	Pani	ksieni	pieśń	kolej
2.	*jak 1szy*		pieśni	kolei
3.	*jak 1szy*		pieśni	kolei
4.	Panią	ksienią	*jak 1szy*	
5.	*jak 1szy*		*jak 2gi*	
6.	*jak 4ty*		pieśnią	koleją
7.	*w* pani	ksieni	pieśni	kolei.

L. M.

1.	Panie	ksienie	pieśni	koleje
2.	Pań	ksień	pieśni	kolei
3.	Paniom	ksieniom	pieśniom	kolejiom
4.	*jak 1szy*		*jak 1szy*	
5.	*jak 1szy*		*jak 1szy*	
6.	Paniami	ksieniami	pieśniami	kolejami
7.	*w* paniach	ksieniach	pieśniach	kolejach

§ 15. *Forma III. na rzeczowniki rodzaju nijakiego.*

Przyp.	*L. P.*		
1.	Słowo	pole	kurczę
2.	Słowa	pola	kurczęcia
3.	Słowu	polu	kurczęciu
4. 5.	*jak* 1*szy*		*jak* 1*szy*
6.	Słowem	polem	kurczęciem
7.	*w* słowie	polu	kurczęciu

L. M.

1.	Słowa	pola	kurczęta
2.	Słów	pól	kurcząt
3.	Słowom	polom	kurczętom
4. 5.	*jak* 1*szy*		*jak* 1*szy*
6.	Słowami	polami	kurczętami
7.	*w* słowach	polach	kurczętach.

§ 16. *Forma IV: na przymiotniki męzkie i rzeczowniki mające zakończenie przymiotników męzkich.*

Przyp. *L. P.*

1.	mały	blizki	Sobieski
2.	małego	blizkiego	Sobieskiego
3.	małemu	blizkiemu	Sobieskiemu
4.	*jak* 2*gi lub* 1*szy*		*jak* 2*gi*
5.	*jak* 1*szy*		*jak* 1*szy*
6.	małym	blizkim	Sobieskim
7.	*w* małym	blizkim	Sobieskim.

L. M.

1.	mali małe*	blizcy blizkie*	Sobiescy
2.	małych	blizkich	Sobieskich
3.	małym	blizkim	Sobieskim
4.	*jak* 2*gi lub* 1*szy**		*jak* 2*gi*
5.	*jak* 1*szy*		*jak* 1*szy*
6.	małemi	blizkiemi	Sobieskiemi
7.	*w* małych	blizkich	Sobieskich.

§ 17. *Forma V. na przymiotniki żeńskie i niektóre rzeczowniki ludzkie rodzaju żeńskiego.*

Przyp.		*L. P.*	
1.	mała	blizka	Sobieska
2. 3.	małéj	blizkiéj	Sobieskiéj
4.	małą	blizką	Sobieską
5.	*jak* 1*szy*		*jak* 1*szy*
6.	*jak* 4*ty*		*jak* 4*ty*
7.	*w* małéj	blizkiéj	Sobieskiéj

		L. M.	
1.	małe	blizkie	Sobieskie
2.	małych	blizkich	Sobieskich
3.	małym	blizkim	Sobieskim
4. 5.	*jak* 1*szy*		*jak* 1*szy*
6.	małemi	blizkiemi	Sobieskiemi
7.	*w* małych	blizkich	Sobieskich.

§ 18. *Forma VI. na przymiotniki nijakie.*

Przyp.		*L. P.*	
1.	małe	płoche	blizkie
2.	małego	płochego	blizkiego
3.	małemu	płochemu	blizkiemu
4. 5.	*jak* 1*szy*		*jak* 1*szy*
6.	małém	płochém	blizkiém
7.	*w* małém	płochém	blizkiém

L. M.

Wszystkie przypadki kończą się tu jak w formie Vtéj np. *dobre* ciasta, *dobrych* ciast, *dobrym* ciastom, *dobremi* ciastami, *w dobrych* ciastach.

§ 19. *Rozgatunkowanie imion liczebnych.*

1. Imiona liczebne albo krócéj liczebniki, dzielą się na oznaczone i nieoznaczone, podług tego jak wyrażają ilość oznaczoną, lub nieoznaczoną np. *jeden*, *dwa*, *dwanaście*, *sto*, *dwieście*; *wiele*, *mało*, *kilka*, *kilkanascie*, *kilkadziesiąt*, *kilkaset*.

§ 20. *Liczebniki zakończone na* oje, oro, *tak się przypadkują.*

Liczba pojedyńcza.

1.	dwoje	czworo
2.	dwojga	czworga
3.	dwojgu	czworgu
4.	*jak* 1*szy*	
6.	dwojgiem	czworgiem
7.	*w* dwojgu	czworgu

§ 21. *Przypadkowanie Liczebnika* dwa.

Liczba mnoga.

Rodz.	*męzki*	*żeński*	*nijaki.*
1.	Dwaj *bracia*, dwa* *konie*, *stoły*.	dwie *kobiéty*,	dwa *okna*
2.	dwóch (dwu) *braci*,	*kobiét*,	*okien*
3.	dwom *braciom*,	*kobiétom*,	*oknom*.
4.	*jak* 2*gi lub* 1*szy**	*jak* 1*szy*	
5.	*jak* 1*szy*	*jak* 1*szy*	

6. dwoma *braćmi*, dwiema *ko-*		dwoma
końmi, stołami,	*biétami*	*oknami*
7. *w* dwóch (dwu) *braciach* i t. d.		

§ 22. *Przypadkowanie liczebników*, trzy, cztéry.

Rodzaj *mezki*	*żeński*	*nijaki.*
1. trzéj, cztéréj *bracia*		
trzy* cztéry* *konie, kobiéty,*		*okna.*
2. trzech, cztérech *braci, kobiét* i t. d.		
3. trzem, cztérem *braciom, kobiétom* i t. d.		
4. *jak 2gi lub 1szy*		*jak 1szy*
5. *jak 1szy*		*jak 1szy*
6. trzema *braćmi, końmi, kobiétami* i t. d.		
cztérema *lub* cztérma i t. d.		
7. *w* trzech, cztérech *braciach, kobiétach* i t. d.		

§ 23. *Przypadkowanie liczebników* pięć, jedenaście.

Liczba mnoga.

1.	pięć	jedenaście
2.	pięciu	jedenastu
3.	pięciu, pięciom	jedenastu, jedenastom
4.	*jak 2gi*	*jak 2gi*
6.	pięcią,	jedenastą
7.	*w* pięciu	jedenastu.

Dwanaście ma 2*gi* przypadek *dwunastu* i t. d. tož *dwadzieścia dwudziestu*, i t. d.

Liczebniki złożone: *dwieście, trzysta* i t. d. podlegają odmianie tylko w jednéj części, do której przyda-

je się *set* np. *dwieście, dwóchset, dwomset, dwomaset, dwiemaset.* Podobnież, *trzysta, trzechset* i t. d.

ROZDZIAŁ II.

§ 1. *O Zaimku w ogólności.*

Lubo Zaimek jest tak nazwany, że się pospolicie kładzie za imię, ma wszakże właściwe sobie znaczenie, nawet wtenczas gdy miejsce imienia zastępuje. Zaimki oznaczają rozróżnienie osoby, określenie, pytanie, łączenie i inne rozmaite względy.

§ 2. *Podział Zaimków.*

Zaimki podług rozmaitych względów, jakie oznaczają, są siedmiorakie:

1. *Osobowe* np. *ja, ty, on.*
2. *Zwrotne* np. *się, siebie, swój.*
3. *Dzierżawcze* np. *mój, twój, jego, jéj, nasz, wasz, ich* stół, zamiast *należący do mnie, do ciebie, do niego, do niéj, do nas, do was, do nich.*
4. *Ukazujące* np. *ten, ów, tamten, on,* (*).
5. *Pytające* np. *kto? co? czyj? jaki? który?*
6. *Łączące* np. *kto, co, czyj, jaki, który:* tak je nazywamy, gdy łączą wyrazy lub zdania określone z okré-

(*) Nie trzeba mieszać zaimka ukazującego *on* z osobowym, który odmiennym jest i co do znaczenia i co do przypadkowania, jak to późniéj się pokaże.

ślającemi np. *kto pyta, nie błądzi*, zamiast *człowiek, który pyta, nie błądzi*, Zaimki te nazywamy inaczéj *względnemi*.

7. *Nieoznaczone* np. *każdy, wszelki, wszelaki, kto, ktoś, ktokolwiek, który, któryś, którykolwiek, co, coś, cokolwiek, jaki, jakiś, sam, taki, inny, nijaki, żaden, nikt, pewny, niejaki, niejeden, niektóry.*

§ 3. *Drugi podział zaimków.*

Dzielą się jeszcze zaimki na rzeczowne i przymiotne, podług tego jak się nie odmieniają lub odmieniają przez rodzaje. Tak więc zaimki: *ja, ty, się, siebie, jego, jéj, ich, kto, co, ktoś, coś, ktokolwiek, cokolwiek, nikt, nic*, są rzeczowne, a wszystkie inne przymiotne: oprócz zaimka *on*, który, podług tego jak jest osobowym lub ukazującym, za rzeczowny lub przymiotny uważać mamy.

§ 4. *Przypadkowanie zaimków rzeczownych.*

ja, ty, on, i t. d.

Liczba pojedyńcza.	*Liczba mnoga.*
1. Ja	My
2. Mnie, mię, *do* mnie	Nas, *do* nas
3. Mnie, mi, *ku* mnie	Nam, *ku* nam
4. Mnie, mię, *za* mnie	Nas, *przez* nas
5. —	My!
6. Mną, *ze* mną	Nami, *z* nami
7. *we* mnie	*w* nas

Liczba pojedyńcza.	*Liczba mnoga.*
1. Ty	Wy
2. Ciebie, cię, *do* ciebie	Was, *do* was
3. Tobie, ci, *ku* tobie	Wam, *ku* wam

4.	Ciebie, cię, *za* ciebie	Was, *przez* was
5.	Ty!	Wy!
6.	Tobą, *z* tobą	Wami, *z* wami
7.	*w* tobie.	*w* was

Liczba pojedyńcza.

1.	On	Ona	Ono
2.	Jego, go, *do* niego	Jéj, *do* niéj	Jego, go, *do* niego
3.	Jemu, mu, *ku* niemu	Jéj, *ku* niéj	Jemu, mu, *ku* niemu
4.	Jego, go, *przez* niego	Ją, *przez* nią	Je, *przez* nie
5.	—	—	—
6.	Nim *z* nim	Nią *z* nią	Niém *z* niém
7.	*w* nim	*w* niéj	*w* niém.

Liczba mnoga.

1.	Oni	One	One
2.	Ich, *do* nich	Ich, *do* nich	Ich, *do* nich
3.	Im, *ku* nim	Im, *ku* nim	Im, *ku* nim
4.	Ich, *przez* nich	Je, *przez* nie	Je, *przez* nie
5.	—	—	—
6.	Niemi, *z* niemi	Niemi *z* niemi	Niemi *z* niemi
7.	*w* nich	*w* nich.	*w* nich

Liczba pojedyńcza.

1.	—	Nikt	Nic
2.	Siebie, się, *do* siebie	Nikogo, *do* nikogo	Niczego, *do* niczego
3.	Sobie, *ku*	Nikomu	Niczemu, *ku*

sobie		niczemu
4. Siebie, się, *przez* siebie, się	Nikogo, *przez* nikogo	Nic, *przez* nic
5. —	—	—
6. Sobą, *z* sobą	Nikim, *z* nikim	Niczém, *z* niczém
7. *w* sobie	*w* nikim	*w* niczém

Przypadkowanie zaimków *kto*, *co*, podane jest na stronnicy 19.

§ 5. *Odmiany zaimków przymiotnych.*

Zaimki przymiotne odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki, prawie zupełnie podług form właściwych przymiotnikom.

ROZDZIAŁ III.

§ 1. *O słowie w ogólności.*

Pomiędzy wyrazami wchodzącemi do mowy główne miejsce trzyma *słowo*, znaczące sąd czyli zdanie o rzeczy. Tak gdy mówimy: *jeden czyta*, *drugi pisze*, *trzeci rysuje*, wydajemy sąd o trzech ludziach, z których każdy ma inne zatrudnienie, a do wydania tego sądu służą nam trzy słowa: *czyta, pisze, rysuje.*

§ 2. *O składzie wewnętrznym czyli znaczeniu słów.*

Jak inne części mowy tak i słowa, jedne są niezłożone, drugie złożone, a te mają najczęściéj w składzie

swoim przyimki, z któremi łącznie się piszą np. *byc, ubyć, przybyć, nabyć, zbyć.* Do złożonych należą zaimkowe tak nazwane, że się kładą z zaimkiem *się* np. *uczę się, pocę się, boję się;* tu zaimek *się*, lubo należący do składu słów, pisze się jednak osobno.

§ 3. *Różne gatunki i nazwiska słów ze względu na ich znaczenie.*

Uważając słowa co do wewnętrznego znaczenia, dzielimy je na *czynne bierne* i *nijakie.*

1. *Słowa czynne* wyrażają sąd o téj rzeczy, która co czyni względem drugiéj np. *słońce oświeca ziemię, ojciec pisze list, matka czyta książkę.*

2. *Bierne* wyrażają sąd o rzeczy, która jest przedmiotem albo skutkiem czynienia, działania, posiadania np. *ziemia jest oświecona od słońca;* To zdanie możnaby tak inaczéj wyrazić przez słowa czynne: *ziemię oświeca słońce.*

3. *Nijakie* to jest: ni czynne ni bierne, wyrażają sąd o rzeczy, która co działa lub czyni bezwzględnie, albo któréj tylko byt lub stan wyrażamy np. *słońce świéci ptaszek, śpiewa, siostra tańcuje, rodzice są w domu, brat stoi, siostra upadła.*

Z pomiędzy słów czynnych, biernych i nijakich odróżniamy jeszcze następujące:

a) *Niedokonane*, które wyrażają czynność jeszcze nieskończoną lub stan rzeczy trwający np. *pisałem, piszę, i jeszcze mam pisać.*

b) *Dokonane,* które wyrażają czynność lub działanie już skończone np. *napisałem list.*

c) *Jednotliwe,* które wyrażają czynność lub działanie wykonane jeden raz i w jednéj chwili np. *uderzyłem upadłem.*

d) *Częstotliwe,* które wyrażają czynność lub działanie często powtarzane np. *pisywałem do rodziców, czytywałem książki.*

e) *Zwrotne,* wyrażają czynność, która się zwraca na osobę czyniącą. np *brat się ubiéra, siostra się stroi.*

§ 4. *Odmiany grammatyczne słów.*

Słowa, jako wyrażające sąd o rzeczach różnéj osoby, liczby i rodzaju, odmieniają się przez osoby, liczby i rodzaje; że zaś wyrażają i byt rzeczy lub czynności w pewnym czasie, odmieniają się tedy przez czasy; nareszcie, jako wyrażające różny tryb czyli sposób bycia lub działania, odmieniają się przez tryby.

§ 5. *Piérwsza słów odmiana.*

P r z y k ł a d y.

(ja)	jestem	grám	biorę	radzę
(ty)	jesteś	grasz	bierzesz	radzisz
(on)	jest	gra	bierze	radzi
(my)	jesteśmy	gramy	bierzemy	radzimy
(wy)	jesteście	gracie	bierzecie	radzicie
(oni)	są	grają	biorą	radzą.

Taka słów odmiana zowie się *osobowaniem* czyli odmianą przez osoby, których jest trzy, podług tego jak

są trzy zaimki osobowe: *ja*, *ty*, *on ona ono*, lub na oznaczenie osób wchodzących do mowy np. *ja jestem*, *ty jesteś*, *on ona* lub *ono jest*.

Do zaimków i innych wyrazów osobowych stosować się musi słowo przez różną końcową odmianę czyli odmienne zakończenie. Osobę 1szą oznacza zaimek *ja* 2gą *ty*, a 3cią nie sam tylko zaimek *on*. ale wszelki wyraz znaczący rzecz, o któréj jest mowa np. *ja piszę*, *ty piszesz*, *ojciec pisze*, *matka czyta*, *nauka jest pożyteczną;* tu zaimki osobowe *ja*, *ty*, oznaczają osobę 1szą i 2gą, a wyrazy: *ojciec*, *matka*, *nauka*, oznaczają osobę 3cią czyli rzecz, o któréj jest mowa.

Uwaga. Widzieliśmy, że słowa w liczbie pojedyńczéj mają na osobę 1szą dwoiste zakończenie *m*, *ę;* na osobę 2gą także dwoiste *ś sz;* na osobę 3cią oprócz spółgłoskowego, trojakie zakończenie samogłoskowe *a*, *e*, *i;* a w liczbie mnogiéj na osobę 1szą *śmy*, *my*, na osobę 2gą *ście*, *cie*; na 3cią edno tylko zakończenie *ą*.

§ 6. *O słowach osobistych i nieosobistych.*

Słowa podlegające odmianie przez osoby, zowią się osobiste np. *jestem piszę*, *jesteś piszesz* i t. d. te zaś które mają jedno tylko zakończenie odpowiadające osobie 3ciéj l. p. zowią się nieosobiste np. *grzmi*, *błyska*, *zdarza się*.

Uwaga. Słowa nieosobiste mają tylko zakończenie na osobę 3cią, bo się zawsze ściągają do tego, o czém jest mowa, a nie do osoby, która mówi, lub do któréj się mówi; ztąd więc słowa te nazwaćby można jedno- osobowemi albo trzecio-osobowemi.

§ 7. *Druga słów odmiana.*

Przykłady.

Liczb. poj.	*mn.*	*poj.*	*mn.*
jestem	jesteśmy	piszę	piszemy
jesteś	jesteście	piszesz	piszecie
jest	są.	pisze	piszą.

Taka słów odmiana zowie się *liczbowaniem* czyli odmianą przez liczby, których jest dwie: pojedyńcza i mnoga, a na każdą z nich przybiérają słowa odmienne zakończenie, dla zgody z wyrazami osobowemi, do których się odnoszą.

§ 8. *Trzecia słów odmiana.*

Przykłady.

Rodzaj męzki	*żeński*	*nijaki.*
(ja) byłem	byłam	byłom
(ty) byłeś	byłaś	byłoś
(on) był	(ona) była	(ono) było
(my) byliśmy	byłyśmy	
(wy) byliście	byłyście	
(oni) byli	(one) były.	

Taka słów odmiana zowie się *rodzajowaniem* czyli odmianą przez rodzaje, a podlegają jéj słowa dla zgody z wyrazami osobowemi różnego rodzaju, do których się odnoszą. Mówi się tedy o mężczyznie *czytał*, *będzie czytał;* o kobiécie *czytała*, *będzie czytała;* o dziécięciu *czytało*, *będzie czytało.* Nie zawsze jednak słowa odmieniają się przez rodzaje, czyli mają osobne na każdy rodzaj zakończenie; mówi się bowiem zarówno

o mężczyznie, kobiécie czy dziecku, *on*, *ona*, *ono* *pisze*, *pisac będzie*, *napisze*.

§ 9. *Czwarta słów odmiana.*

P r z y k ł a d y.

Słowo niedokonane dawać.		*Sł. dokonane* dać.
Czas teraźniejszy	daję	—
Czas przeszły osobis.	dawałem	dałem
nieosobisty	dawano	dano
Czas zaprzeszły	dawałem był	dałem był
Czas przyszły	dawać będę	dam
	lub będę dawał	

Taka słów odmiana zowie się *czasowaniem* czyli odmianą przez czasy, których jest trzy: *teraźniejszy*, *przeszły* i *przyszły*, podług tego jak się mówi o tém, co teraz jest, albo co już było, albo co dopiéro będzie np. *byłem*, *jestem* i *będę* spokojny; *czytałem*, *czytam* i *czytać będę* książki.

§ 10. *O słowie posiłkowém* być.

Widzieliśmy (§ 10), że w skład czasu zaprzeszłego, jako téż przyszłego niedokonanego wchodzi słowo *być*, np. *dałem był*, *dawać będę* albo *będę dawał*. Toż samo słowo *być* służy jeszcze do czasowania słów biernych, albo raczéj czynnych, kiedy te przechodzą do formy biernéj, na którą osobnych zakończeń nie mają np. *chwalić*, *pochwalić*; *być chwalonym*, *pochwalonym*; *chwalę*, *jestem chwalonym*. Słowo więc *być*, jako przybywające niby na posiłek innym słowom w niektórych czasach formy czynnéj, tudzież we wszystkich cza-

sach formy biernéj, nazwane jest *posiłkowém*, a czasy te nazywają się złożone.

11. § *Piąta słów odmiana.*

Przykłady.

Tryb bezok.	*oznajm.*	*rozk.*
być, pisać,	jesteś, piszesz,	bądź, pisz.

życz.	*warunk.*
obyś był, pisał	byłbyś, pisałbyś.

Taka słów odmiana zowie się *trybowaniem* czyli odmianą przez tryby. Cztéry są tryby okoliczne: *oznajmujący*, *rozkazujący*, *życzący* i *warunkowy*, a każdy z nich właściwą sobie okoliczność wyraża; co się pokazuje z samego ich nazwania. Piąty tryb zowie się *bezokoliczny*, bo żadnéj okoliczności nie wyraża. Że zaś tryb bezokoliczny najprostszy jest w swoim składzie, i nie podlega odmianom grammatycznym, jak inne tryby; przeto uważać go będziemy za pierwotny, i w formach czasowania słów piérwsze mu miejsce naznaczymy.

§ 12. *O formowaniu trybów okolicznych.*

1. Tryb oznajmujący formuje się od bezokolicznego, ze względem na słowa niedokonane i dokonane np. *pisać, pisze, pisał, pisano; napisać, napisał, napisano, napisze.*

2. Tryb rozkazujący w słowach niedokonanych formuje się od czasu teraźniejszego, a w słowach dokonanych od czasu przyszłego trybu oznajmującego np. *pisze pisz, napisze napisz.*

3. Tryb życzący nie ma osobnych zakończeń w naszym języku, tylko przybiéra czasy przeszłe trybu oznajmującego ze spójnikami: *aby*, *żeby*, *oby*, *bogdajby*, *byleby* np. *chcę*, *abyś* lub *żebyś pisał*, zamiast *aby pisałeś*, *obyś był zdrów*, zamiast *oby byłeś. Bogdajbyście byli milczeli.*

4. Tryb warunkowy, równie jak życzący, nie ma osobnych zakończeń, i tylko przybiéra czas przeszły trybu oznajmującego z przyrostkiem warunkowym *by*, lub ze spójnikami warunkowemi *gdyby*, *jeśliby*, np. *umiałbym*, *gdybym się uczył; byłbyś umiał, gdybyś był się uczył; umielibyśmy, gdybyśmy się uczyli; umielibyście* i t. d.

§ 13. *Czasowanie słowa* być.

Tryb bezokoliczny.

Być.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

jestem	jesteśmy
jesteś	jesteście
jest	są.

Czas przeszły.

Rodz. *męzki*	*żeński*	*nijaki.*
Byłem	łam	łom
byłeś	łaś	łoś
był	ła	ło.
Byliśmy	łyśmy	
byliście	łyście	
byli	ły.	

Czas zaprzeszły.

Byłem był *albo* byłem *dawniéj* byłeś był i t. d.

Czas przyszły.

Będę	będziemy
będziesz	będziecie
będzie	będą.

T r y b r o z k a z u j ą c y.

	bądźmy
Bądź	bądźcie
Niech będzie	niech będą.

T r y b ż y c z ą c y.

Czas teraźniejszy i przyszły.

Obym		obyśmy	
obyś	był, ła, ło	obyście	byli, ły.
oby		oby	

Czas zaprzeszły.

Obym był *dawniéj* i t. d.

T r y b w á r u n k o w y.

Czas teraźniejszy i przyszły.

Rodzaj *mezki*	*żeński*	*nijaki.*
Byłbym	łabym	łobym
byłbyś	łabyś	łobyś
byłby	łaby	łoby
bylibyśmy	łybyśmy	
bylibyście	łybyście	
byliby	łyby.	

Czas przeszły.

Byłbym był *albo* byłbym *dawniéj* i t. d.

§ 14. *Forma bierna obok czynnéj.*

Tryb bezokoliczny.

Chwalić Pochwalić	Być	chwalonym pochwalonym	ną, ném.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

Chwalę chwalisz chwali	Jestem jesteś jest	chwalony pochwalony	na, ne.
chwalimy chwalicie chwalą	jesteśmy jesteście są	chwaleni pochwaleni	one.

Czas przeszły osobisty.

Chwaliłem i t. d.

Pochwaliłem pochwaliłeś pochwalił	Byłem byłeś był	chwalony pochwalony
pochwaliliśmy pochwaliliście pochwalili	byliśmy byliście byli	chwaleni pochwaleni.

Czas przeszły nieosobisty.

Chwalono Pochwalono	Było się	chwalonym pochwalonym.

Czas zaprzeszły.

Chwaliłem był Pochwaliłem był	Byłem	chwalony pochwalony *dawniéj.*

i t. d.

Czas przyszły.

Chwalić będę *albo* będę chwalił	Będę	chwalony
Pochwalę *jak* chwalę i t. d.		pochwalony.

i t. d.

Tryb rozkazujący.

Chwal	Bądź	chwalony
Pochwal		pochwalony
chwalmy	bądźmy	
pochwalmy		chwaleni
chwalcie	bądźcie	pochwaleni.
pochwalcie		

Tryb życzący.

Czas teraźniejszy i przyszły.

Obym	chwalił	Obym	chwalony
obyś		obyś był	
oby	pochwalił	oby	pochwalony
obyśmy	chwalili	obyśmy	chwaleni
obyście		obyście byli	
oby	pochwalili	oby	pochwaleni.

Czas przeszły.

Obym	chwalił był	Obym był	chwalony
	pochwalił był		pochwalony.

i t. d.

Tryb warunkowy.

Czas teraźniejszy i przyszły.

Chwaliłbym	Byłbym	chwalony
Pochwaliłbym		pochwalony

i t. d.

Czas przeszły.

Chwaliłbym był	Byłbym był	chwalony
Pochwaliłbym był		pochwalony

i t. d.

§ 15. *Forma zaimkowa.*

T r y b   b e z o k o l i c z n y.

Chwalić się.

T r y b   o z n a j m u j ą c y.

Czas teraźniejszy.

Chwalę się	chwalimy się
chwalisz się	chwalicie się
chwali się	chwalą się;

Czas przeszły osobisty

Chwaliłem	łam	łom się	
chwaliłeś	łaś	łoś się	i t. d.
chwalił	ła	ło się	

Czas przeszły nieosobisty.

Chwalono się   chwaliło się.

Uwaga. Inne czasy i tryby jak w słowie *chwalić* z przydaném *się.*

§ 16. *Czasowanie słowa nieosobistego.*

grzmiéć.

T r y b   b e z o k o l i c z n y.

Grzmiéć.

T r y b   o z n a j m u j ą c y.

Czas teraź.	*przeszły*	*przyszły.*
Grzmi	Grzmiało	Grzmiéć będzie *lub* będzie grzmiało
Tryb rozkaz.	*życz.*	*warunk.*
Niech grzmi	Oby grzmiało	Grzmiałoby.

§ 17. *Czasowanie słowa* mieć.

Tryb bezokoliczny.

Mieć.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

Mam	masz	ma
mamy	macie	mają.

Czas przeszły.

Miałem	miałam	miałom
miałeś	miałaś	miałoś
miał	miała	miało
mieliśmy	miałyśmy	
mieliście	miałyście	
mieli	miały.	

Czas przyszły.

Będę miał, ła, ło *albo* mieć będę i t. d.

Tryb rozkazujący.

	miéjmy
Miéj	miéjcie
niech ma	niech mają.

Tryb życzący.

Obym miał, ła, ło i t. d.

Tryb warunkowy.

Miałbym, miałabym, miałobym i t. d.

§ 18. *Czasowanie omowne słowa* być.

Tryb oznajmujący.

Mam być i t. d. miałam być będę miał być i t. d.

Tryb warunkowy.

Miałbym być i t. d.

§ 19. *O zakończeniu trybu bezokolicznego.*

Tryb bezokoliczny kończy się pospolicie na *ć* z poprzedzającą jaką samogłoską albo jedną ze spółgłosek *ś*, *ź*, np. *kochać*, *ginąć*, *kłóć*, *kuć*, *słyszéć*, *czynić*, *uczyć*, *prząść*, *gryźć*; w niektórych tylko słowach kończy się na *dz*, *c*, np. *strzydz*, *strzedz*, *módz*, *wlec*, *ciec*, *tłuc*, i t. d.; lecz tu końcowe *dz*, *c*, użyte są zamiast *gć*, *kć*, o czém nas przekonają odmiany grammatyczne tychże słów. Tak więc jedno tylko właściwie uważać mamy zakończenie w trybie bezokolicznym na *ć*.

§ 20. *O zakończeniach osobowych w czasie teraźniejszym i przeszłym trybu oznajmującego.*

1. W czasie teraźniejszym trzeba odróżnić dwie osoby skrajne od 4ch średnich, to jest: osobę 1szą l. p. i 3cią l. m. od innych osób.

Osoba 3cia l. m. formuje się od 1széj l. p. przez zamianę końcowego *m* lub *ę* na *ą* np. *kocham kochają*, *daję dają*, *czynię czynią*, *słyszę słyszą*, tu widzimy że przy zamianie *m* na *ą*, dla uniknienia zbiegu samogłosek wtrąca się pomiędzy końcowe *ą* i przedkońcowe *a* spółgłoska podręczna *j*. (*). Z osób zaś średnich tegoż

(*) Spółgłoska *j*, i samogłoska *e* nazywają się podręczne, dla tego że piérwsza z nich służy do rodzielenia zbiegających się samogłosek, a druga do rozdzielenia spółgłosek.

czasu od 3ciéj l. p. wszystkie inne formują się przez przydanie właściwych zakończeń *sz*, *my cie*, np. (on) *kocha*, (ty) *kochasz*, (my) *kochamy*, (wy) *kochacie*; podobnież od *daje* formują się: *dajesz dajemy dajecie*, od *słyszy*: *słyszysz słyszymy słyszecie* (§ 6 Uw.).

Uwaga. 1 W przykładach tedy podać się mających na formowanie czasu teraźniejszego, będziemy tylko umieszczać osobę 1szą i 3cią l. p. od których inne się formują, albo nawet samę tylko osobę 3cią, kiedy w głoskach środkowych nie różnią się osoby skrajne od średnich.

2. W czasie znowu przeszłym osobistym, osoby **1sza** i 2ga l. p. rodzaju męzkiego, żeńskiego lub nijakiego, formują się od 3ciéj téjże liczby i tegoż rodzaju przez przydanie właściwych zakończeń osobowych *m*, *ś*, np. *kochaś kochałem kochałeś, kochała kochałam kochałaś, kochało kochałom kochałoś*; tu dla uniknienia w rodzaju męzkim zbiegu spółgłosek końcowych *m*, *ś*, z przedkońcową, *ł*, wtrąca się pomiędzy nie podręczna samogłoska *e*. W liczbie zaś mnogiéj osoba **1sza** i 3ga formuje się od 3ciéj przez przydanie właściwych zakończeń *śmy*, *ście*, np. *kochali kochaliśmy kochaliście*, *kochały kochałyśmy kochałyście*.

Uwaga. 1. W przykładach tedy podać się mających na formowanie czasu przeszłego, będziemy tylko umieszczać osobę 3cią l. p. i 3cią l. m. od których inne się formują.

§. 21 Wzór czasowania

Tryb bezokoliczny.

Sł. niedok.		*dok.*	
Kochać	trwać	ukochać	wytrwać.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

Kocham	trwam	—	—
kochasz	trwasz	—	—
kocha	trwa	—	—
kochamy	trwamy	—	—
kochacie	trwacie	—	—
kochają	trwają.	—	—

Czas przeszły osobisty.

Kochałem	trwałem	ukochałem	wytrwałem
kochałeś	trwałeś	ukochałeś	wytrwałeś
kochał	trwał	ukochał	wytrwał
kochaliśmy	trwaliśmy	ukochaliśmy	wytrwaliśmy
kochaliście	trwaliście	ukochaliście	wytrwaliście
kochali	trwali	ukochali	wytrwali.

Czas przeszły nieosobisty.

Kochano	trwano	ukochano	wytrwano.

Czas zaprzeszły.

Kochałem	był	ukochałem	był
kochałeś		ukochałeś	
kochał		ukochał	
kochaliśmy	byli	ukochaliśmy	byli
kochaliście		ukochaliście	
kochali		ukochali	

Podobnież trwałem był i t. d. wytrwałem był i t. d.

Czas przyszły.

Będę kochał będę trwał ukocham wytrwam i t. d.

słów formy 1széj.

Tryb rozkazujący.

	Sł. niedok.		*dok.*	
	Kochaj	trwaj	ukochaj	wytrwaj
Niech	kocha	trwa	ukocha	wytrwa
	kochajmy	trwajmy	ukochajmy	wytrwajmy
	kochajcie	trwajcie	ukochajcie	wytrwajcie
niech	kochają	trwają	ukochają	wytrwają.

Tryb życzący.

Obym obyś oby	kochał	trwał	ukochał	wytrwał
obyśmy obyście oby	kochali	trwali	ukochali	wytrwali.

Tryb warunkowy.

Kochałbym trwałbym ukochałbym wytrwałbym
i t. d.

Imiesłowy.

Imiesłów zwyczajny czasu teraźniejszego.

Kochający trwający. — —

Imiesłów bierny.

Kochany — ukochany —

Imiesłów osobliwy czasu teraźniejszego.

Kochając trwając — —

Imiesłów osobliwy czasu przeszłego.

— — ukochawszy wytrwawszy

§ 22. *Wzór czasowania*

Tryb bezokoliczny.

Sł. niedok.		*dok.*	
Rwać	strzydz	urwać	ostrzydz.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

Rwę	strzygę	—	—
rwiesz	strzyżesz	—	—
rwie	strzyże	—	—
rwiemy	strzyżemy	—	—
rwiecie	strzyżecie	—	—
rwią	strzygą	—	—

Czas przeszły osobisty.

Rwałem	strzygłem	urwałem	ostrzygłem
rwałeś	strzygłeś	urwałeś	ostrzygłeś
rwał	strzygł	urwał	ostrzygł
rwaliśmy	strzygliśmy	urwaliśmy	ostrzygliśmy
rwaliście	strzygliście	urwaliście	ostrzygliście
rwali	strzygli	urwali	ostrzygli.

Czas przeszły nieosobisty.

Rwano	strzyżono	urwano	ostrzyżono.

Czas zaprzeszły.

Rwałem		urwałem	
rwałeś	był	urwałeś	był
rwał		urwał	
rwaliśmy		urwaliśmy	
rwaliście	byli	urwaliście	byli
rwali		urwali	

Podobnież strzygłem był i t. d. ostrzygłem był i t. d.

Czas przyszły.

Będę rwał będę strzygł urwę ostrzygę i t. d

słów formy 2giéj.

Tryb rozkazujący.

	Sł. niedok.		*doko.*	
	Rwiéj	strzyż	urwiéj	ostrzyż
Niech	rwie	strzyże	urwie	ostrzyże
	rwiéjmy	strzyżmy	urwiéjmy	ostrzyżmy
	rwiéjcie	strzyżcie	urwiéjcie	ostrzyżcie
niech	rwą	strzygą	urwą	ostrzygą.

Tryb życzący.

Obym obyś oby	rwał	strzygł	urwał	ostrzygł
obyśmy obyście oby	rwali	strzygli	urwali	ostrzygli.

Tryb warunkowy.

Rwałbym strzygłbym urwałbym ostrzygłbym
i t. d.

Imiesłowy.

Imiesłów zwyczajny czasu teraźniejszego.

Rwący	strzygący	—	—

Imiesłów bierny.

Rwany	strzyżony	urwany	ostrzyżony.

Imiesłów osobliwy czasu teraźniejszego.

Rwąc	strzygąc	—	—

Imiesłów osobliwy czasu przeszłego.

—	—	urwawszy	ostrzygłszy.

§ 23. *Wzór czasowania*

Tryb bezokoliczny.

Sł. niedok.		*dok.*	
Lecieć	uczyć	polecieć	nauczyć.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

Lecę	uczę	—	—
lecisz	uczysz	—	—
leci	uczy	—	—
lecimy	uczymy	—	—
lecicie	uczycie	—	—
lecą	uczą	—	—

Czas przeszły osobisty.

Leciałem	uczyłem	poleciałem	nauczyłem
leciałeś	uczyłeś	poleciałeś	nauczyłeś
leciał	uczył	poleciał	nauczył
lecieliśmy	uczyliśmy	polecieliśmy	nauczyliśmy
lecieliście	uczyliście	polecieliście	nauczyliście
lecieli	uczyli	polecieli	nauczyli.

Czas przeszły nieosobisty.

Leciano	uczono	poleciano	nauczono.

Czas zaprzeszły.

Leciałem	był	poleciałem	był
leciałeś		poleciałeś	
leciał		poleciał	
lecieliśmy	byli	polecieliśmy	byli.
lecieliście		polecieliście	
lecieli		polecieli	

Podobnież **uczyłem był i t. d. nauczyłem był i t. d.**

Czas przyszły.

Będę leciał będę uczył polecę nauczę i t. d

słów formy 3ciéj.

Tryb rozkazujący.

	Sł. niedok.			*dok.*
	Leć	ucz	poleć	naucz
Niech	leci	uczy	poleci	nauczy
	lećmy	uczmy	polećmy	nauczmy
	lećcie	uczcie	polećcie	nauczcie
niech	lecą	uczą	polecą	nauczą.

Tryb życzący.

Obym, obyś, oby	leciał	uczył	poleciał	nauczył
obyśmy, obyście, oby	lecieli	uczyli	polecieli	nauczyli.

Tryb warunkowy.

Leciałbym uczyłbym poleciałbym nauczyłbym
i t. d.

Imiesłowy.

Imiesłów zwyczajny czasu teraźniejszego.

Lecący uczący — —

Imiesłów bierny.

— uczony — nauczony.

Imiesłów osobliwy czasu teraźniejszego.

lecąc ucząc — —

Imiesłów osobliwy czasu przeszłego.

— — poleciawszy nauczywszy

§ 24. *Formowanie czasu teraźniejszego w trybie oznajmującym.*

P r z y k ł a d y.

Kochać kocham kocha kochają.
Pisać pisze, łamać łamie, karać karze,
Czynić czyni, uczyć uczy, głuszyć głuszy,
nucić nucę nuci, grozić grożę grozi,
kosić koszę kosi, pieścić pieszczę pieści,

§ 26. *Formowanie czasu przeszłego osobistego.*

P r z y k ł a d y.

Kochać kochał, kłóć kłół, bić bił,
przylać przylał, grzać grzał, tonąć tonął,
nieść niósł, wieźć wiózł, pleść płótł,
strzydz strzygł, strzedz strzegł, tłuc tłukł,
mdléć mdlał, słyszéć słyszał, drżéć drżał.

§ 27. *Formowanie czasu przeszłego nieosobistego.*

P r z y k ł a d y.

Kochał kochano, wziął wzięto,
zamknął zamknięto *lub* zamkniono,
bił bito, kłół kłóto, starł starto,
znalazł znaleziono, kładł kładziono,
skrócił skrócono, radził radzono.

§ 27. *Formowanie trybu rozkazującego.*

P r z y k ł a d y.

Kocha	kochaj;	rwie	rwiéj,	spi	spij,
tai	taj,	ustroi	ustrój,	zaklei	zakléj,
ginie	giń,	czyni	czyń,	słyszy	słysz,
obroni	obroń,	obróci	obróć,	leje	léj.

ROZDZIAŁ IV.

§ 1. *O imiesłowie w ogólności.*

Imiesłów tak jest nazwany, że ma zawsze spólne znaczenie ze słowem, od którego pochodzi, a odmienia się pospolicie jak imię, np. *dający* ma toż samo znaczenie, co *dawać*, a odmienia się jak imię przymiotne *gorący*, przez rodzaje, liczby i przypadki. Podobnież *bity* pochodzi od *bić*, a odmienia się jak *pracowity*, *proszony* od *prosić* odmienia się jak *zielony*. Oprócz zaś imiesłowów odmiennych *zwyczajnemi* zwanych, są jeszcze imiesłowy nieodmienne, które się zowią *osobliwe*, i mają zakończenie na *ąc* lub *szy* np. *dając dawszy*, *prosząc uprosiwszy*.

§ 2. *Formowanie imiesłowów.*

P r z y k ł a d y.

Kochają kochając kochający,
nauczył nauczywszy, zdarł zdarłszy,
kochano kochany, zdarto zdarty,
osłabł osłabły. zemdlał zemdlały.

§ 3. *Formowanie rzeczowników słownych.*

Przykłady.

Pisany pisanie, słyszany słyszenie, wieziony wiezienie, wleczony wleczenie, bity bicie, szyty szycie, tarty tarcie.

ROZDZIAŁ V.

§ 1. *O przyimku w ogólności.*

Przyimek tak jest nazwany, że się pospolicie kładzie przy imieniu, i służy do wyrażenia rozmaitych względów zachodzących pomiędzy rzeczami np. od *kościoła* do *szkoły jest trzysta kroków;* tu *od* znaczy wzgląd początku, *do* wzgląd końca.

Inne znaczniejsze względy wyrażane przyimkami są następujące:

1. Wzgląd *przyczyny* lub *skutku* np. dla *słabości nie przyszedł.*
2. Wzgląd *porządku* np. *będę mówił zaraz* po *tobie.*
3. Wzgląd *położenia* np. nad *rzeką dom zbudowano.*
4. Wzgląd *podobieństwa* lub *różnicy* np. *on jest podobny* do *ciebie.*

§ 2. *Przyimki mające rząd pojedyńczy.*

1. Rządzą samym przypadkiem 2gim przyimki, *bez*, *do*, *dla*, *koło*, *około*, *od* i t. d. np. bez *matki*, dla *ojca*.
2. Rządzą samym przypadkiem 3cim przyimki: *ku*, *przeciw*, *przeciwko* np. ku *matce*.
3. Rządzi samym przypadkiem 4tym jeden tylko przyimek *przez* np. przez *matkę*.
4. Rządzi samym przypadkiem 7mym jeden tylko przyimek *przy* np. przy *matce*.

Oprócz tu wymienionych wszystkie inne przyimki mają rząd dwojaki lub trojaki.

§ 3. *Przyimki mające rząd dwojaki.*

1. Rządzą przypadkiem 2gim lub 3cim *naprzeciw* albo *naprzeciwko* np. *mieszka* naprzeciwko *ratusza*, *wyjść* naprzeciw *komu*.
2. Rządzą przypadkiem 2gim lub 4tym *mimo* albo *pomimo*, a 4tym lub 6tym następujące: *między* albo *pomiędzy*; *nad*, *pod*, *przed* np. *wszedł* pomiędzy *dwa drzewa*, *stanął* między *dwoma drzewami*.
3. Rządzą przypadkiem 4tym lub 7mym przyimki: *na*, *o*, *w*, a przyimek *z*, 6tym lub 2gim np. *poszedł* na *most*, *był* na *moście*; *mówił* z *ojcem*, *spadł* z *mostu*.

§ 4. *Przyimki mające rząd trojaki.*

1. Rządzi przypadkiem 2gim, 4tym lub 6tym przyimek *za*, np. *za życia matki było ci lepiéj*; za *ciebie piszę*; za *tobą siedzę*.

2. Rządzi przypadkiem 3cim, 4tym lub 7mym przyimek *po* np. po *swojemu nas przyjął; przyszedł* po *brata, wziął spadek* po *bracie.*

ROZDZIAŁ VI.

§ 1. *O przysłówku w ogólności.*

Przysłówek tak jest nazwany, że się pospolicie kładzie przy słowie, i wyraża okoliczność jaką niedającą się oznaczyć samémże słowem np. *pięknie* pisze, *mało* mówi, *bardzo* się boi, *jutro* pojedzie; tu *pięknie* wyraża przymiot, *mało* ilość, *bardzo* stopień, *jutro* okoliczność czasu.

§ 2. *Okoliczności wyrażające się przysłówkami.*

1. Okoliczność *pytania* np. *czy* to mówiłeś? *kiedy*? *gdzie? jak?*

2. Okoliczność *twierdzenia* np. *tak*, *tak jest*, *zaiste*, *zapewne*, *bez wątpienia*.

3. Okoliczność *przeczenia* np. *nie*, *bynajmniéj*, *inaczéj*.

4. Okoliczność *czasu* np. *dziś*, *teraz*, *zaraz*, *potém*, *czasem*, *często*, *nigdy*.

5. Okoliczność *miejsca* np. *tam*, *tu*, *ztąd*, *ztamtąd*, *dotąd*, *tędy*, *tamtędy*, *zewsząd*, *wszędzie*, *nigdzie*.

6. Okoliczność *ilości* np. *mało*, *wiele*, *nadto*, *dosyć*.

7. Okoliczność *przymiotu* albo *sposobu* np. *pięknie*, *dobrze*, *źle*, *skrycie*.

ROZDZIAŁ VII.

§ 1. *O spojniku w ogólności.*

Spojnik tak jest nazwany, że służy do spajania czyli łączenia zdań, i wyraża rozmaite względy zachodzące pomiędzy zdaniami np. *brat pójdzie do ogrodu*, a *siostra zostanie się w domu*; tu spojnik *a* łączy dwa zdania, z których w piérwszém mowa jest o bracie, w drugiém o siostrze.

§ 2. *Względy wyrażające się spojnikami.*

1. Wzgląd *złączenia: i*, *nie tylko - ale* albo *ale i*, *takoż*, *także*, *toż*, *oraz*, *tudzież*.

2. Wzgląd *rozłączenia: a*, *zaś*, *lecz*, *ale*.

3. Wzgląd *wniosku: przeto*, *to*, *toć*, *więc*, *zatém*, *ztąd*.

4. Wzgląd *przyczyny: bo*, *albowiem*, *bowiem*, *ponieważ*, *gdyż*, *że* zamiast *dla tego że*, *dla tego*.

5. Wzgląd *warunku* lub *przypuszczenia: jeśli* albo *jeżeli*, *chyba że*, *gdyby* albo *jeśliby*, którym odpowiadają: *to*, *tedy*, *toby*, *tedyby*.

ROZDZIAŁ VIII.

§ 1. *O wykrzykniku w ogólności.*

Wykrzyknik, tak nazwany od głośniejszego wymawiania, wyraża zwykle gwałtowniejsze uczucia, a mianowicie: *radość*, *żal*, *smutek*, *litość*, *gniew*, *zadziwienie*, *trwogę*, *wstręt*, jak to się pokazuje w następujących przykładach.

O! *co za szczęście.*
Ach! *cóżem uczynił.*
Biada *mnie nędznemu!*
O *niegodziwy człowieku*!
Ej! *taką rzecz tak niedbale zrobić.*

Uwaga. Widzimy, iż jedenże wykrzyknik dwa lub trzy różne uczucia wyrażać może.

§ 2. *Inne jeszcze użycie wykrzyknika.*

Używa się jeszcze wykrzyknik w następujących razach:

a) Wołając lub uciszając np. *héj!* jest tam kto? *z drogi! cicho.*

b) W zachęceniu i naleganiu np. *daléj! nuże! no! prędzéj! pospieszajcie!*

c) W naśladowaniu głosów przyrodzonych np. *pfe! pac! hop!*

Uwaga. Widzimy, iż rzeczowniki, przysłówki i słowa używają się niekiedy za wykrzykniki.

SPIS RZECZY.

ROZDZIAŁ I.

ROZDZIAŁ II.

ROZDZIAŁ III.

ROZDZIAŁ IV.

ROZDZIAŁ V.

ROZDZIAŁ VI.

ROZDZIAŁ VII.

ROZDZIAŁ VIII.

KONIEC.